

Szólósi Nóra

Kozma Miklós és Kárpátalja, 1939-1941

Kozma Miklós munkássága, kitartása és igyekezete a magyar ügy, illetve Kárpátalja sorsa iránt példaértékű volt. Az első világháborúban katonaként harcolt, s a két világháború között számos intézkedést helyezett ki látásba a kárpátaljai terület Magyarországhoz csatolása érdekében. A derék hazafi azonban a második világháború végét nem élte meg, de talán jobb is volt ez így, hisz nem kellett végignéznie, hogy mindaz, amiért évtizedeken át küzdött, darabja-ira hullott szét.

Vitéz leveldi Kozma Miklós a Horthy-korszak egyik befolyásos személyisége volt. Az 1920-as években Kozma nagy lendülettel szerez politikai és gazdasági befolyást egyaránt, hogy egy párat említsünk közülük: megkapja a Magyar Távirati Irodát, elnöke a Magyar Filmiroda Rt-nek, megszerzi a Magyar Nemzeti Gazdasági Bankot, emellett Gömbös Gyula, majd Darányi Ignác kormányának is a belügyminisztere, stb. A Távirati Iroda révén befolyása van a propagandára, s ezáltal a politikai ügyekre is. Kozma Miklós kezdeményezésére 1938-ban újrászerveződött a Rongyos Gárda. Az „*alakulat*” harcosait 1938 őszén abból a célból dobták át az akkor csehszlovák uralom alatt álló Kárpátaljára, hogy diverzáns (rendbontó, zavar-keltő) akciókat hajtsanak végre.

Eközben a nemzetközi szintén...

Az első világháború következményeiből fakadó letargia a két világháború között sem csillapodott. Az elvesztett területekbe a magyar kormány nem tudott beletörődni, így Horthy vezetésével, az első világháború után revíziós politikát folytatott, melynek célja a békediktátum felülvizsgálása, és a területek visszaszerzése volt. Eredményei főleg a bécsi döntések voltak és az azt követő területmódosítások.

A két világháború közötti nemzetközi-politikai összefüggéseket összevetve, elmondható, hogy azok nyitva hagyták az első világháború vesztesei számára az államhatárok etnikai alapú módosításának elvi lehetőségeit.¹ A bécsi döntés nemcsak hogy figyelembe vette az etnikai elveket, hanem ezen túlmenően Európa XX. századi történetének egyik legalaposabb és az önrendelkezés szempontjából legigazságosabb határvonalát hozta létre.

1938 augusztusában Hitler ismét bizalmas megbeszélésre invitálta a magyar vezetőket, s a Szlovákia elleni katonai támadás fejében felajánlotta nekik a régi Felső-Magyarországot. Horthy és Imrédy azonban nem vállalta a „*provocateur*” szerepét. A Führert ez annál is inkább felbőszítette, mert éppen a kielii találkozó alatt, augusztus 23-án jelent meg az a sajtóközlemény, amely hírül adta, hogy a

¹ SALLAI Gergely: *Az első bécsi döntés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 10.

Magyarország és a kisantant között 1937 eleje óta zajló tárgyalások eredményeként feltételes megállapodást írtak alá. A parafált egyezmény értelmében a kisantant elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, Magyarország pedig cserébe lemondott az erőszak alkalmazásáról. Az egyezmény véglegesítése a magyar kisebbségek helyzetét rendező és jogait garantáló kétoldalú megállapodástól függött. Bár ebben sem ekkor, sem a későbbiekben nem sikerült egyezsre jutni, és így a bledi egyezmény sohasem lépett életbe, a hír bombaként robbant, s Hitler valósággal tombolt a dühtől. De ennek a tárgyalássorozatnak sokkal nagyobb jelentősége volt, mint gondolták, hisz a magyar diplomácia valósággal felrobbantotta a kisantantot.²

Nyilvánvaló volt, hogy az 1914 óta zajló I. világháború és a Monarchia területén dúló nemzetiiségi kérdés teljesen összefonódott. Közel két évtizeddel a cseh államalakulás után 1938 elején már egyre inkább nyilvánvaló volt, hogy a csehszlovák államhatalom a megoldatlan szlovák és rutén nemzetiiségi kérdés miatt megrendült. Ez után került sor a müncheni egyezményre, ami döntött Csehszlovákia sorsáról.

A müncheni konferencia szinte egyedül a német kérdésre koncentrált, és sokkal inkább Németország megbékítését, mint a versailles-i kudarc beismerését és egy új európai rendezés kezdetét célozta. Mivel a lengyel és a magyar fél nem tudott megegyezni, így a nagyhatalmakra bízta a döntést. Ennek következtében került sor az első bécsi döntésre 1938. november 2-án.

A bécsi döntést követő néhány hónap elteltével a *Kárpáti Híradó* című újságban 1939. február 21-én megjelent egy cikk, amelynek címe: *„A magyar revízió ügye pályadíjat nyert Angliában.”* LONDON – A *Daily Express* azt a pályadíjas körkérdest intézte olvasóihoz, hogy ki hogyan oldaná meg a revízió kérdését? A pályázat kérdése ez volt: *„Ha a határmódosítás diktátora volna, miként rajzolná meg újból Európa térképét?”* A beérkezett 600 válasz közül a 100 pengőnek megfelelő első díjat egy etoni főiskolás nyerte meg, aki a következőket válaszolta: 1.) Teljesítsék azokat a követeléseket, amelyeket Magyarország szomszédjai ellen emel, mert a háború után ezzel az országgal szemben bántak el a legkegyetlenebbül. 2.) Danzig és Memel térjen vissza Németországhoz, de Danzig maradjon meg továbbra is szabad kikötőnek a lengyel és a litván áruk számára. 3.) Ismerjék el Görögország követelését a Dodekanoszi szigetcsoportha.³

1939. március 23-án már arról cikkeznek az újságok, hogy Litvánia átadta Németországnak a Memel-vidéket.

Ami viszont a magyar politikát illeti: Gróf Teleki Pál miniszterelnök (1939. február - 1941. április 3.) összeegyeztethetetlen dolgokat szeretett volna elérni: a) szélsőségektől mentes belpolitikát; b) a revízió folytatását és; c) a Németországtól való távolságtartást.

A rendszer úgy tartotta, akkor szolgálja a nemzet érdekét, ha nem enged a törénelmi Magyarország visszaállításának, de Teleki és a köré csoportosuló erők mindinkább ezt szorgalmazták. A két világháború közötti magyar külpolitika alap-

² PRITZ Pál: *Az objektivitás Mítosza?* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2011. 101.

³ *Kárpáti Híradó*, 1939. márc. 5. XVI. évf. 53 szám, 1.

vető ellentmondása az volt, hogy úgy törekedtek a Szent István-i határok visszaállítására, hogy köztudott volt, hogy a magyar állam rá van szorulva a békerendszerrel elégedetlen nagyhatalmak támogatására. A területi revízió úgy valósult meg, hogy Hitler terveibe ez éppen beleillett és ő a bejegyzését adta hozzá, nem pedig azért, mert Magyarország kedvére szeretett volna tenni vagy, mert akár egy percig is egyenjogú partnernek tartotta volna. Hitler igazi szövetségesének mindig is a román állam vezetőjét tekintette.

1938 szeptemberében a csehszlovák kérdés már háborúval fenyeget. A németek által felajánlott provokatőr szerepet Magyarország azonban nem volt hajlandó felvállalni. *„Elindított viszont egy félkatonai szervezkedést, ami arra mutat, hogy spontán helyi tüntetésként bemutató akciók segítségével szeretett volna behatolni a térségbe. Mondjuk így a Wehrmacht oldalvívén, de tőle függetlenül igyekezett nyereséghez jutni, mintegy elkülönítve egymástól a szlovák-ruszin és a cseh kérdést. Az egész korábbi magyar területet vagy annak nagy részét úgy szerette volna tehát visszaszerezni, hogy a németeket formálisan ne kelljen támogatnia. Számítottak a szlovákiai magyar lakosság megmozdulására. Kárpátalján pedig a kibontakozni látszó autonómista ruszin mozgalomra.”⁴*

Vissza a kárpátaljai eseményekhez...

Ebben az időszakban a kárpátaljai területen átrendeződés zajlik, ugyanis 1938. október 11-én kinevezik Bródy Andrást a terület miniszterelnökévé. De nem sokkal később, 1938. október 26-án, Syrový kormányfő (cseh) fogadta a kárpátaljai minisztereket, időközben pedig Bródy András miniszterelnök szállodai szobájában házkutatást tartottak és több ezer pengő készpénzt találtak. (ill. magyar dokumentumokat, hogy amennyiben segít a magyar akcióban, pénz és pozíció úti a markát – de ez csak ürügy volt). Az igazi ok viszont az volt, hogy Bródy nagyon erősen a népszavazás mellett foglalt állást. A miniszterelnököt (hamisan) hazaárulással vádolták meg, és azonnal börtönbe is zárták. Ezzel az ürüggyel igyekeztek kivonni őt a napi politikából. Ezt követően Volosin kerül a helyére.

Az átalakítással a kárpátaljai kormány gyakorlatilag teljesen ukrán jellegűvé vált. Volosin Ágoston még október 26-án délután 16 óra 40 perckor Ungvárról telefonon keresztül letette a hivatali esküt Jan Syrový tábornok, csehszlovák miniszterelnöknek.⁵ Volosin lett a ruszin irányzat vezetője. A belügyminiszeri posztot Prchala tábornok kapta meg, Volosin heves tiltakozása ellenére. Ungvárra az értesítés, hogy Bródy utódja Volosin lett, csak három nappal később, október 29-én érkezett meg.

Kozma intézkedésein maximálisan érzékelhető, hogy a magyar ügyet szolgálja, ám arra is igyekszik figyelni, hogy ennek ellenére ne kötelezze el magát Magyarország a németek oldalán, a területekhez viszont tíz körömmel ragaszkodik. Számos vitája van ebből kifolyólag Imrédyvel, aki hol egyetért vele, hol nem. „... 1938 őszén Kozma Miklós

⁴ ORMOS Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1939-1941). II. kötet. PolgART Könyvkiadó, Budapest, 2000. 551-552.

⁵ *Нариси історії Закарпаття. Том II. 1918–1945.* РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВІДП. РЕД. І. ГРАНЧАК. Ужгород, 1995. Видавництво „Закарпаття” 1995. 282-283.

*mindenképpen elő akarja mozdítani az önálló magyar fellépést, azzal együtt vagy annak ellenére, hogy az egész Csehszlovákia elleni akció felelősségét viszont meghagyta a németek számára*⁶ Kozma kifejtette Imrédynek, hogy Kárpátalja nélkül Magyarország gazdaságilag is ki lenne szolgáltatva Németországnak, ami egy okkal több arra, hogy e területet mindenképp megszerezze.⁷

Kevesen tudják, hogy a magyarlakta területek megszerzésére már 1938 októberében is voltak kísérletek, ám Imrédy ezt, az akció megkezdése előtt leállította. *„Még napokig tartott a huzavona, Imrédy hol igent mondott, hol nemet. Magában az övezetben helyi harcokra került sor, egy 40 fős brigád elérte a régi határt is, de végül október 29-én a miniszterelnök minden akciót lefűjt. Ekkor már tudni lehetett, hogy német-olasz közvetítéssel Magyarország hozzájut egy határmenti sávhoz. Valóban, november 2-án a német és olasz külügyminiszter meghozta Bécsbe a döntést, ami azonban a magyar szélsőjobboldali körökből távolról sem váltott ki elégedettséget. Ellenkezőleg. Kozma szerint a szélsőjobboldal egyszerűen „örjöngött” amiatt, hogy Magyarország nem kapta meg Pozsonyt és Kárpátalját.*”⁸ Kozma teljesen biztos volt benne, hogy ez a kormány hibája. Ezt egyik levelében meg is írja öccsének: *„Ami a Ruténföld ügyét illeti, az ebben a formában megbukott, és pedig a kormány hibájából.”*⁹ Ezt követően Kozma Miklós a kárpátaljai huzavona miatt gyakorlatilag „szakított” Imrédyvel. Telekit támogatja mindenben.

Tudni illik, Kozma Miklós egész pályafutása idején rengeteg jegyzetet, számos naplót vezetett. A *visszacsatolt Kárpátalja*¹⁰ című naplójában szinte napra pontosan leír mindent 1939 márciusa és 1941 áprilisa között. Amikor már kirajzolódni látszott, hogy Magyarország rövid időn belül megszerzi a kárpátaljai területet, 1939. március 13-án ezt írja naplófeljegyzésébe: *„A nyáron mindazokban a politikai eseményekben, melyek a müncheni megállapodásban csúcsosodtak ki, s melyek a szudétanémet területeket Németországnak jutatták s a Felvidék egy részét Magyarországhoz visszahozták, kezdettől fogva csak részmegoldást láttam. Tudtam – mert Hitler személyesen mondta meg nekem –, hogy Csehszlovákia el fog tűnni Európa térképéről. Az őszi közbenső megoldást azért választotta, hogy kikerülje a világháborút, de hogy a megmaradt és még életképtelenebb Csehszlovákia fennállása nem lesz hosszú, az előrelátható volt.”*¹¹

A magyar kormány a bécsi döntés után diplomáciai akciókat indított Kárpátalja egészének a bekebelezésére. 1939. március 10-én a prágai kormány határozata alapján Szlovákiában a hadsereg vette át a hatalmat és leváltotta a Tiso-kormányt. Teleki még ezen a napon bejelentette, hogy ha a német hadsereg bevonul Csehszlovákiába, illetve ha kikiáltják Szlovákia függetlenségét, a magyar hadsereg elfoglalja Kárpátalját még akkor is, ha a németek ebbe nem egyeznek bele. Erről értesítették Rómát és Varsót is.

Amiről talán kevesen hallottak: a Magyarország és Szlovákia közt lezajlott „kis

⁶ ORMOS (2000): 554.

⁷ Uo. 561.

⁸ Uo. 563-564.

⁹ K. 429, 11. doboz (volt 27. csomó) Levél Kozma Györgynek, d. n.

¹⁰ dr. Brenzovics László által kiadott napló: dr. BRENZOVICS László (szerk.): *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló.* Clio, KMKSZ, Ungvár, 2009.

¹¹ *A visszacsatolt Kárpátalja*, 2009, 26-27.

háború”. Az Ung völgyében, Ungvár és az Uzsoki-hágó között húzódó vasútvonal biztosítása érdekében: 1939. március 23-án hajnalban megindult a magyar támadás, melynek célja a frissen visszafoglalt Kárpátalja (amúgy sem hivatalos) határának nyugatabbra tolása volt. A harcok néhány napig tartottak és főként a levegőben zajlottak. Szlovákia elsősorban az iglói repülőtér légi egységeivel védekezett, a magyar légierő ellencsapásként azonban rövidesen lebombázta az iglói bázison lévő gépek zömét. A „kis háborúnak” Németország közbelépése vetett véget (ugyanis nem volt érdekük, hogy esetleg idő előtt kirobbanjon a világháború), a feleket kétoldalú tárgyalásokra utasították. A „kis háború” Magyarország mérsékelt (az eredeti terveknél kisebb) győzelmét hozta: megtarthatta a Szlovákiától elfoglalt, kb. 20 km széles és 60 km hosszú területsávot, amit Kárpátaljához csatolt.

Kárpátalja katonai megszállása és a „kis háború”, a revízió újabb sikerét jelentette; Magyarország 12 061 km²-rel és 694 000 lakossal gyarapodott. Mivel Kárpátalja főként magyarok lakta délnyugati része már az első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz került, ezért az 1939. márciusi „szerezmények” lakosságának csupán kb. 15-17%-a volt magyar anyanyelvű. A viszonylag gyéren – és főleg ruszinok által – lakott gyönyörű terület visszaszerzése azonban így is jelentős lélektani hatással bírt.¹² Elég, ha a nevezetes Vereckei-hágóra gondolunk, melyen egykor Árpád hadai keltek át, és most ismét a magyar állam határává vált. Emellett fontos tény volt, hogy Magyarországnak, régi barátjával, Lengyelországgal is újra közös határa lett. Ennek igazi jelentősége akkor mutatkozott meg, miután Németország lerohanta Lengyelországot (Teleki, a lengyel-magyar barátságra hivatkozva, nem volt hajlandó a lengyelek ellen vonuló német csapatok átkelését engedélyezni, az ország területén keresztül) és Magyarország megnyitotta a határt a lengyel menekültek tömegei előtt, hogy azok elpusztított hazájukat hátrahagyva letelepedhessenek Magyarországon, vagy továbbutazzanak nyugatra. A Magyarországhoz került, jelentős számú ruszin népesség pedig kiváló lehetőséget kínált Teleki Pálnak arra, hogy korábban hirdetett, a nemzetiségek felé megértést és toleranciát tanúsító nemzetiségpolitikai elveit a gyakorlatban is megvalósíthassa. Bár ő mindent megtett ez irányban, ezen törekvései sajnos a háborús állapotok biztonsági szempontjai és a szélsőjobboldal ellenállása miatt meghiúsultak.

Március 15-én Kozma a következőket írja naplójába: *„Csapataink holnap elérik Turjaremetét. Ez az én külön ügyem. De elérik holnapra a lengyel határt is, ami történelmi ügy.”*¹³

Kárpátalja elfoglalása után kormányzót neveznek ki a terület élére. Elsőként Perényi Zsigmond töltötte be ezt a feladatkört. Ám 1940 augusztusában egy fontos telefonhívás arról tájékoztatta, hogy a miniszterelnök látni akarja. Kozma ekkor még nem sejtette, hogy a kinevezéséről lesz szó, viszont, amikor a találkozáson kiderült, örömmel elvállalta. „...Kozma nem tiltakozott, hanem csak feltételeket támasztott. Vállalkozását Kárpátaljai kötődése, kormányzótisztelete és katonás engedelmeskedő hajlama mellett vélhetően motiválta az is, hogy ebben az időben vállalatai vezetésében

¹² Ld. bővebben: JÁNEK István: *A szlovák – magyar kapcsolatok 1939 – 1944.* (Ezen belül: *A szlovák – magyar „kis háború” története és eseményei 1939 márciusában.*) Doktori értekezés. Pécs, BTK, 2009.

¹³ A visszacsatolt Kárpátalja, 2009, 26-27.

szellemi öröme már nem volt. Kárpátalját új feladatnak és feltöltődési lehetőségnek vélhette.”¹⁴

Így tehát Perényi Zsigmondot a kormányzói székben egy erősebb kezű személy váltotta. Kozma érzelmileg is erősen kötődött Kárpátaljához. A kinevezésekor közli Telekivel, hogy csak úgy vállalja el a feladatot, ha megtarthatja üzleteit és gazdasági érdekeltségét, illetve fizetés nélkül kormányozhat a területen. Kozma abban az esetben vállalja a feladatot, ha nem ő a minisztériumok helyi exponense, hanem „az ügy érdekében azok dolgoznak olyan értelemben, ahogy én azt kívánom.”¹⁵ Kozma naplója szerint, Horthy az alábbi útravalóval bocsátja el: „Te most mint kormányzói biztos mégy oda, és csak később leszel helytartó, de az első perctől fogva érezd magad alkirálynak.”¹⁶

A kárpátaljai kormányzó meggyőződése az volt, hogy Kárpátalja szláv lakossága egy különálló népet alkot, s a magyar politika lényege Kárpátalján ezt az önállóságot kifejleszteni, magasabb szintre emelni. Kozma természetesen tisztában van azzal, hogy a rutének származásilag ukránok (kisoroszok), de úgy véli, hogy a magyar állam kötelékében eltöltött több száz év olyan változásokat okozott a ruszinok kultúrájában, mentalitásában, hogy azok megfelelő kiindulópontot jelentenek ahhoz, hogy elinduljanak a saját népiségük kifejlesztésének útján. Kozma Miklósnak ugyanakkor szilárd meggyőződése, hogy a ruténeknek érdeke, hogy Magyarország kötelékében maradjon, hiszen a nálánál jóval nagyobb lélekszámú, hozzá nyelvileg közel álló keleti szláv népek igen hamar magukba olvasztanak.¹⁷

Kozma Miklóst augusztusban nevezték ki, de már következő év áprilisában borzasztó hírrel kellett szembesülnie. Teleki meghalt, pontosabban öngyilkos lett. Természetesen naplójában erről is ír a következő módon: „... Visszaemlékezve az elmúlt napok eseményeire, el tudom képzelni, hogy Teleki miért látta bezárulni életlehetőségét. Olyan politikai helyzetbe került, hogy inkább a halált választotta. Tegnap este a Távirati Iroda a következő hírt olvasta be nekem telefonba: »Berlini beavatott hely véleménye szerint déli szomszédunkkal a fegyveres elintézés csupán csodával volna elkerülhető. Az időpont nincs messze. Berlini megítélés szerint az események fordulata jó abból a szempontból, hogy délkeleten tiszta helyzet teremthető és most már elintéződnek olyan kérdések, amelyek bizonytalan ideig függőben maradtak volna. Így nemcsak Németország, hanem Bulgária, Magyarország és Románia is jogos követeléseikhez jut. Alkalom lesz arra is, hogy Németország igazi barátai, mint Magyarország és Bulgária újabb fegyverbarátsággal pecsételik meg kapcsolataikat a Birodalommal.«”¹⁸

Kozma mindvégig Teleki politikai nézeteit osztotta. Úgy érezte, nem lehet másként csinálni, mint ahogy a miniszterelnök és csapata csinálta. Ebben a politikai helyzetben nem túl sok opció állt a rendelkezésükre. Naplójegyzeteiből olvashatjuk, hogy nem

¹⁴ ORMOS (2000): 719.

¹⁵ Kozma Miklós naplója, 1940. aug. 29. MOL K429 Kozma iratok, 29. csomó.

¹⁶ Kozma Miklós naplója, 1940. aug. 30. MOL K429 Kozma iratok, 29. csomó

¹⁷ dr. Brenzovics László idézi: Kozma Miklós: Az ukrán kérdés Kárpátalján K429. MOL Kozma iratok, 31. cs., 581-589. Doktori Értekezés, ELTE BTK Kézirattára, 2003.

¹⁸ A visszacsatolt Kárpátalja, 2009, 240.

látta már ő sem a kiutat az aktuális politikai helyzetből: „December 12-én írtuk alá az örök barátsági szerződést Jugoszláviával, és ma ide fordult a helyzet. Teleki tudta, hitte, hogy más politikát, mint amit eddig a magyar kormányok csináltak, sem ő, sem más nem csinálhat, mert ez az egyetlen helyes és lehetséges politika, viszont nem tudott hinni a végső német győzelemben, illetve ha abban hitt, akkor egyszersmind Magyarország önállóságának és szabadságának végét látta. Mindkét kimenetelt katasztrofálisnak hitte.”¹⁹

A zűrzavaros események közepette: „... Kiderült, hogy Teleki kedden este minisztertanács után, többek előtt a következő kijelentést tette: »Fogunk találni egy platformot, amelynek alapján az ősi magyar becsület ország-világ előtt tisztán fog állani. A helyzet súlyosbodik, negyvennyolc órán belül mindenki mindent tudni fog.« (...) Állítólag három levelet hagyott hátra, egyet a feleségének, egyet a Kormányzónak és egyet a kormánynak Keresztes Fischerhez címezve.”²⁰

Kozma Miklóst Teleki halála nagyon megrázta, nemcsak munkakapcsolat, hanem baráti szálak is összefűzték őket. Érzéseit megfogalmazta és papírra vetette, amely így hangzik: „Alig lehet felmérni a veszteség súlyát. Telekihez huszonkét év zavartalan barátsága fűzött. Nehéz is mást mondanom, mint, hogy a mai nap volt életem egyik legnehezebb és legszomorúbb napja.”²¹

Néhány hónappal később Kozma Miklós egészségi állapotát a rengeteg munka, a kudarcérzet, a magány megrendítette, s 1941. december 7-én szívrohamban elhunyt. Halála hatalmas veszteséget jelentett, mind emberileg, mind politikailag.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 242.

²¹ Uo. 243.

